

skim pokretima otpora, Katervud navodi upravo njihovo nepoznavanje ili zanemarivanje prethodne činjenice. Na više mesta autor upozorava da se dešavanja kojima se bavi prečesto sagledavaju u vezi sa onim što je usledilo posle Drugog svetskog rata, te da se moraju posmatrati samo kroz prizmu onoga što se odvijalo u datom istorijskom trenutku. Napominje da su Britanci bili vrlo sve-sni mogućnosti da Jugoslavija posle rata postane komunistička zemlja ako podrže Tita i partizane, ali da ih je tada ipak najviše zanimao odgovor na čuveno pitanje: „Ko ubija više Nemaca?“ Autor smatra i da se pružanje pomoći partizanima i Titu pokazalo kao mudro ako se imaju u vidu i dešavanja iz 1948, odnosno Rezolucija Informbiroa, mada je vrlo teško reći da li je iko 1943. mogao da pretpostavi da će se nešto takvo desiti. Pored britanskih, značajan prostor je posvećen američkim viđenjima dešavanja na jugoslovenskom prostoru i izveštajima upućenim Frenklinu Ruzveltu, kao i Ivanu Šubašiću. On je, prema Kater-vudu, radio za OSS pod šifrovanim imenom Pastir (Shepherd) kao dvostruki agent kod Sovjeta. Istovremeno, predstavljao je i glavnog američkog eksponenta u Jugoslaviji čija je uloga trebalo da bude privlačenje Hrvata savezničkim ratnim ciljevima i preko kog su hteli da zadrže uticaj u posleratnoj Jugoslaviji, smatrajući ga osobom koja ima uticaja kod svih političkih faktora i naroda u zemlji.

U knjizi postoje manje faktografske omaške, pretežno u prvom poglavlju, koje predstavlja kratak pregled istorije Balkana, pa se tako može pročitati da je borba za oslobođenje Srbije od osmanske vladavine počela ustankom koji je izbio 1817. godine. Prisutna su i određena pojednostavljenja, pretežno vezana za karakter ravnogorskog pokreta (često se naglašava da je on izrazito srpski ili velikosrpski) i međunacionalne odnose na jugoslovenskim prostorima. Tako se pitanje da li je trebalo nastaviti sa podrškom ravnogorskom pokretu čak dovodi u vezu sa dešavanjima iz 1990-ih godina (više puta se pominje slučaj Srebrenice), navodeći mogućnost da bi se nešto slično dogodilo još 1940-ih da su ravnogorci pobedili. U prilogima se nalazi nekoliko izabranih depeša iz perioda od januara do marta 1943. koje podupiru tvrdnje autora. Na sredini knjige je umetnuto nekoliko stranica sa crno-belim fotografijama (neke od njih su dobro poznate i više puta objavljivane), dok se na 12. stranici nalazi karta Jugoslavije (doduše, sa granicama posle 1945. godine). Pomalo neobično za naše uslove, u knjizi gotovo da nema klasičnog

kritičkog aparata izuzev napomena na kraju nekih poglavlja, dok su signature citirane arhivske dokumentacije davane i u napomenama, i unutar glavnog teksta. Korišćeni izvori i literatura navedeni su u okviru bibliografije, pri čemu je za literaturu i memoare dat spisak, a arhivska građa je navedena kroz tekst na 193. strani.

Poseban osvrt zaslužuje poslednje poglavlje, koje predstavlja misaoni ogled autora o posleratnoj sudbini Jugoslavije u slučaju pobeđe Dragoljuba Mihailovića i rojalista. Katervud ovde pretpostavlja dve mogućnosti. Prva je da bi Sovjeti u nekom trenutku izazvali državni udar i doveli komuniste na vlast kao u Čehoslovačkoj. Druga je da bi, zbog neprihvatanja pretpostavljene srpske prevlasti, izbio građanski rat u koji bi se možda umešale i druge balkanske zemlje, gde posebno ističe Grčku i Bugarsku zbog makedonskog pitanja, te da bi to dovelo do nestanka Jugoslavije gotovo pedeset godina pre nego što se on zaista desio. Iz toga zaključuje da je dolazak Tita i komunista na vlast u neku ruku predstavljao najmanje zlo. Veliko je pitanje da li su ovakvi zaključci na mestu, posebno zato što se zasnivaju na već pomenutim pojednostavljenjima. Isto se može reći i za tvrdnju da je samo pobeđa partizana značila opstanak jugoslovenske države. Nije uočljiva naročita povezanost ovih ogleđa sa osnovnim tezama knjige, posebno ako imamo na umu autorov stav o posmatranju događaja strogo u kontekstu svog vremena, tako da se stiče utisak da je ovim pravdao britanski zaokret u podršci pokretima otpora u Jugoslaviji 1943. godine.

Mada verovatno neće staviti tačku na pitanje koje izaziva kontroverze već decenijama i uprkos relativno skromnom obimu, Katervudovo delo u najmanju ruku predstavlja interesantan pogled na dešavanja u Jugoslaviji tokom Drugog svetskog rata sa stanovišta politike i interesa jedne velike sile.

Ilija Kukobat

Katherine Verdery, *My life as a spy: Investigation in a secret police file*, Duke University Press, Durham and London, 2018, 345.

Ketrin Verderi, profesorka antropologije na Gradskom univerzitetu u Njujorku, najznačajniji je stručnjak ove oblasti o Istočnoj Evropi, a naročito o Rumuniji. Za sada je čitalačkoj publici na srpskom jeziku dostupna samo njena knjiga *Šta je socijalizam i šta dolazi posle njega?*. Ona

je dala veliki doprinos razumevanju same prirode socijalizma, socijalnih procesa i procesa nastalih posle pada komunizma. Njena istraživanja su najvećim delom vezana za antropološke i socijalne teme sa prostora Istočne Evrope. Od 1973. godine Ketrin Verderi aktivno istražuje u Rumuniji, a do sada je značajno doprinela razumevanju političke ekonomije, socijalnih nejednakosti, nacionalizma, etničkih odnosa, te promene vlasničkih odnosa na selu, tranzicije i postsocijalističkih promena u rumunskom društvu kao i fenomena ponovnog sahranjivanja znamenitih ličnosti i žrtava ideološki i politički motivisanog nasilja (o čemu je napisala knjigu *The political lives of dead bodies: reburial and postsocialist change*).

Njena poslednja knjiga *My Life as a Spy: Investigation in a Secret Police File*, spada u grupu posebnih dela nastalih na osnovu tajnih dosijea koji su od početka 1990-ih godina i usvajanjem zakona o lustraciji postali dostupni u mnogim zemljama (najpoznatija knjiga ovog tipa je *The File: A Personal History* Timoti Garton Aša, britanskog istoričara i profesora evropskih studija na Oksfordu, izdata još 1997. godine).

Knjiga predstavlja fuziju proučavanja praćenja socijalizma u Rumuniji i životnu priču mete praćenja. Kako je autorka i sama napisala, ova knjiga nije rezultat rada samo jednog autora jer je nije pisao jedan čovek; ona je rezultat rada više od 70 autora koji su iz sata u sat tokom 16 godina pratili i beležili sve aktivnosti glavnog lika „Vere”.

U godinama posle pada komunizma države su počele na razne načine i u različitim oblicima da obelodanjuju tajna dokumenta. Takva praksa omogućila je američkoj antropološkinji Ketrin Verderi da od rumunske vlade 2008. godine dobi je svoj dosije-informacije koje su razni agenti Securitatee (*Securitatee*), rumunske tajne policije tokom socijalističkom perioda, marljivo i sistematski prikupljali o njoj tokom više godina njenog boravka i rada u Rumuniji. Prvobitna namera Ketrin Verderi bila je da prikaže sadržinu dosijea i način na koji ih je ona videla, ali se kako bi zaokružila priču potrudila da sagleda još neke aspekte. Ono što je u tim dokumentima pročitala o sebi, dodavši beleške koje je pisala tokom svojih istraživanja, intervju sa prijateljima i bivšim pripadnicima rumunske tajne policije nakon 2008. godine, te pisma koje je sačuvala iz tog perioda i komentare nastale prilikom čitanja dosijea jesu ono što je dalo konačan izgled knjizi.

Svi ljudi koji su imali uvid u svoje tajne dosijee su se posle čitanja zapitali ko su oni u stvari. Upravo jednom takvom rečenicom Ketrin Verderi je počela pisanje o svom dosijeu i stečenim utiscima.

Susret sa policajcem u zabranjenoj zoni, samo četiri dana posle njenog prvog dolaska u Transilvaniju jula 1973, pobudio je interesovanje Securitatee za Ketrin Verderi. Mada bi i sama činjenica što je stranac bila dovoljna da je ova tajna služba okarakterise kao špijuna. Od tog momenta bio je otvoren dosije „Vera”, a poslednja godina koja se spominje u dosijeu je 1988. Za tih petnaest godina praćenja zahvaljujući radu oko 70 agenata i doušnika, kao i kamera i prislušnih aparata nastao je ogroman dosije sa više hiljada strana. Na istraživanje Ketrin Verderi u Rumuniji za potrebe pisanja doktorske disertacije, oficiri Securitatee su gledali kao na masku. Iz njihove vizure njen zadatak kao američkog špijuna bio je da sakuplja socio-političke informacije o jednoj komunističkoj zemlji u vreme detanta. Tako je 1973. godine za nju počeo istovremeno život velikog stručnjaka iz oblasti antropologije i život špijuna. Ali čijeg špijuna? Prvo je po izveštajima Securitatee bila špijun američke CIA, poznata pod pseudonimom „Folclorista”, zatim je 1984–1986. bila „Vera”, žena koja živi u Klužu a špijunira za mađarsku dijasporu u Americi, a kao „Vanessa” radila je i za rumunske disidente! Svaki pseudonim, svako njeno drugo ime imalo je svoj odvojeni život. Život Vere, Vanese i još nekoliko drugih ne samo da je bio pretnja za Rumuniju već i za samu Ketrin, jer zbog njih ona je mogla biti uhapšena, zatvorena ili proterana.

Čitajući dokument za dokumentom njoj su se javljala mnoga pitanja. Neka od ključnih su: „Da li sam ja stvarno mogla biti ta Vera, Vanesa, Viki, Kora ili Ket? Koliko su moja etnološka istraživanja imala zajedničkog sa špijuniranjem? Kakav bi mi život bio da sam špijun? Ko su oficiri *Securitatee*, a ko njihovi doušnici? Kako su izgledali? Da li su moji prijatelji koje sam stekla u Rumuniji mislili da sam špijun? Koliko njih je radilo za službu? Kako funkcioniše jedna tajna služba, a kako njen sistem praćenja?”

Posle uvodnog dela u kome je objasnila okolnosti pod kojim je došla u posed svog dosijea i dala uvodne napomene o samoj knjizi, *My Life as a Spy* sadrži još dva velika poglavlja „Research under Surveillance” i „Inside the Mechanisms of Surveillance” sačinjena od više potpoglavlja. U prvom delu hronološki je dat

opis njenih aktivnosti pritisnutih problemima koje je imala zbog glasina da je na meti Sekuritete od dolaska u Rumuniju 22. jula 1973. Tri različita oblika teksta pomažu da se jasno razlikuje da li su nastali na osnovu njenih beleški-dnevnika koje je svakodnevno vodila, pisama ili tajnih izveštaja o njoj. Ovakvom kompilacijom autorka je uspela da pokrije sve sfere života, od profesionalne, društvene, psihološke do emotivne. Svakako najinteresantniji su izveštaji tajne policije Sekuritete, koji su od aprila 1974. postali dnevni. Tajna policija je znala sve o Ketrin Verderi, gde se kreće, s kim se viđa i šta planira, pa čak i kakvo je njeno zdravstveno stanje. Autorka se tokom celog prvog dela i nekoliko puta u drugom poglavlju pitala zašto su osobi okarakterisanoj kao strani špijun rumunske vlasti dopuštale da iznova dolazi i „istražuje” u Rumuniji. Poslednje poglavlje u prvom delu knjige je neki vid ekskursa u kojem autorka odgovara na pitanja poput kakvo je iskustvo čitati lični dosije, šta to donosi i da li ima posledica.

Druga veća celina posvećena je službi koja ju je pratila – Sekuritatei. Za razliku od prvog dela koji je pun interesantnih, intrigantnih i smešnih priča, u drugom delu je izraženiji suvi akademski pristup. Ona je ovde na osnovu dosadašnjeg znanja o tajnim službama i dodatnih ličnih istraživanja pokušala da u što jasnijem obliku prikaže kako je Sekuritatea funkcionisala, koje je sve metode koristila i kako je bila uređena. Pokazala je kako su izgledali dokumenti pod oznakom „strogo poverljivo” i šta su oni sadržali. Posebnu pažnju posvetila je ljudima, oficirima Sekuritete i njihovim saradnicima. Na osnovu razgovora koje je vodila sa svojim nekadašnjim uhadama uspela je da odgovori na neka vrlo značajna pitanja. Objasnila je kako su se vrbovali doušnici, kakav je bio odnos agenata i doušnika, kako je saradnja sa tajnom službom uticala na te ljude.

Dajući podatke o njima ona je pokazala da se Sekuritatea 70-ih i 80-ih prilično razlikovala od one u prvoj deceniji posle Drugog svetskog rata. Nekadašnje nemilosrdne oficire koji su se najčešće oslanjali na strah kao sredstvo rada zamenili su školovaniji, sa sofisticiranijim metodama rada. Raznim sredstvima oni su privlačili sve više i više doušnika koji su često i dobrovoljno bili spremni da saraduju. Na taj način tajna policija je uspela da postane sastavni deo društva. Upravo to je autorka uzela za glavni razlog velike ekspanzije špijunaže u

Rumuniji. Rasprostranjene mreže oficira i njihovih saradnika su omogućile da se pokrije cela teritorija zemlje i svaki čovek. A u takvom sistemu nadzora pravim špijunima i protivnicima vlasti bilo je gotovo nemoguće da deluju protiv Čaušeskuovog režima, a da za to Sekuritatea ne sazna.

Ketrin Verderi je knjigom *My Life as a Spy: Investigation in a Secret Police File* uspela da pokaže kakav je bio osećaj živeti kao stranac u jednoj od najrepresivnijih zemalja Istočnog bloka i da konkretnim primerom prikaže uticaj Hladnog rata i sukoba velikih sila na svakodnevni život i rad običnih ljudi. Sve to u vremenu kada je svako svakog pratio i uhodio. Knjiga pruža i svojevrstan uvid u to kako se jedan mladi istraživač postepeno razvija i pretvara u velikog stručnjaka u svojoj oblasti. A sa tim i kako se kod naučnika vremenom određeni pogledi na događaje i procese postepeno menjaju.

Autorka je svojim poslednjim delom dala veliki doprinos sagledavanju ne samo rada Sekuritete i njenih metoda tokom perioda Čaušeskuove vladavine Rumunijom već i načina na koji je rumunsko društvo, pa i sam komunizam u Rumuniji, funkcionisao tokom tog perioda. Otkrivanjem tajni iz svog života u Rumuniji ona je čitaocima dočarala i život u Čaušeskuovoj državi. Ovakve knjige bi bile više nego interesantne i značajne za Srbiju i ostale zemlje bivše Jugoslavije. Pogled sa pozicije slične onoj koju je autorka ove knjige imala sigurno bi dao novi uvid u rad Titove i Miloševićeve tajne službe, koje nisu ni u čemu zaostajale za Sekuritateom.

Nemanja Mitrović

Кордун. Од Војне границе до Републике Српске Крајине 1881–1995, аутори Биљана Стојић, Александар Лукић, Небојша Стамболија, Драгомир Бончић, Милан Гулић, Милана Љубичић, Владимир Вулећић, Београд, Институт за савремену историју, 2018, 750.

U savremenoj srpskoj historiografiji sinteze su prava retkost. Još ređi je slučaj da na jednoj sintezi radi grupa naučnika. Knjiga koju predstavljamo je izuzetak u tom smislu. Ona je sinteza, proistekla iz pera sedam autora – Biljane Stojić, Aleksandra Lukića, Nebojše Stambolije, Dragomira Bondžića, Milana Gulića, Milane Ljubičić i Vladimira Vuletića. Nastala je kao zajednički poduhvat Instituta za savremenu